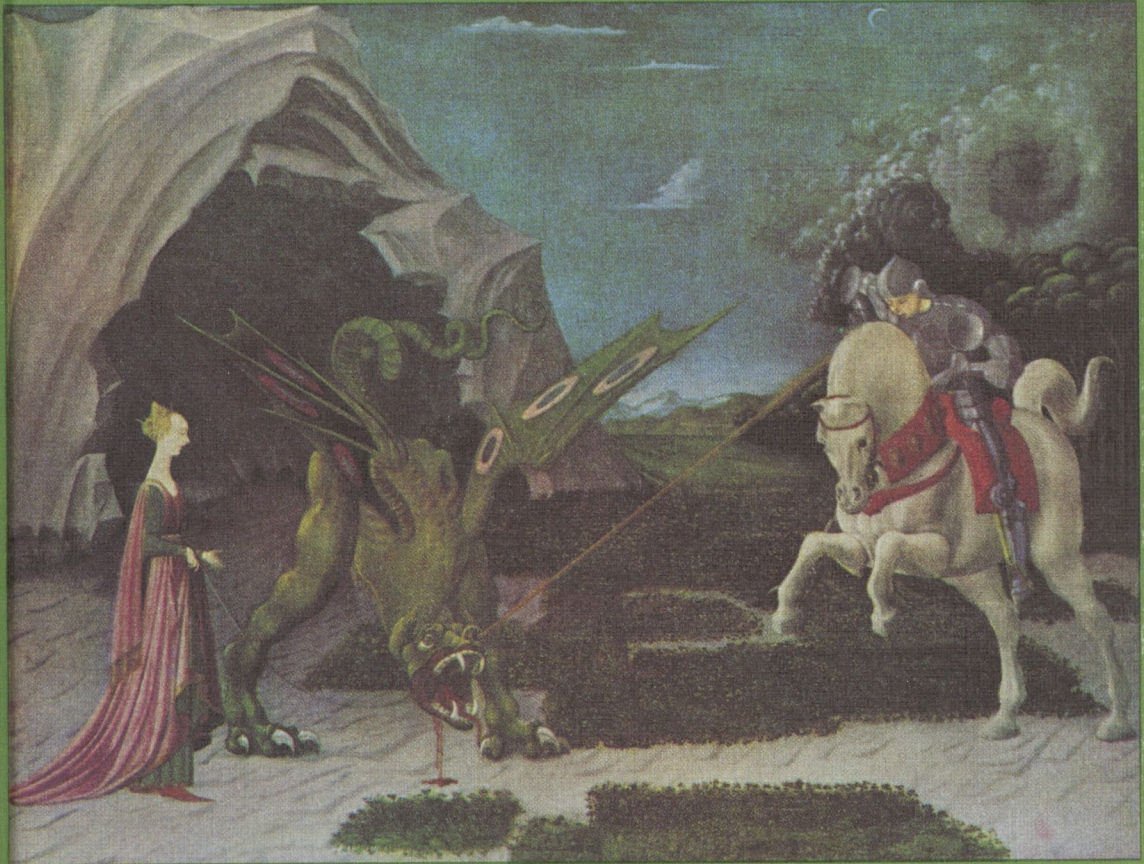

Fataburen 1985

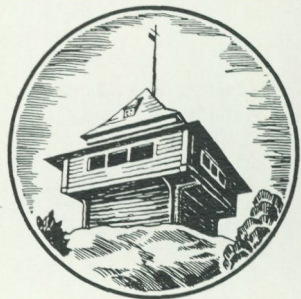
Fataburen

1985

Det sårbara samhället

Fataburen

1985

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Mátyás Szabó
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Omslagsbild: Målning av Paolo Uccelli (ca 1397–1475), Sankt Göran
och draken, omkring 1455.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström
Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet
© Nordiska museet och respektive författare
Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1985
ISBN 91 7108 247 6
ISSN 0348 971 X

Hushållens sårbarhet

Teje Colling

Vad är egentligen ett "hushåll"? Ordet kommer från "hushålla", "hålla hus", "förestå hus och hem", "på ett eller annat sätt handskas med eller sköta", varifrån det övergår till att "spara", "sköta ekonomiskt" (Etymologisk ordbok, E Hellquist, 1970). Hushållningsböckerna från 1500- och 1600-talen kallades OECONOMIA och behandlade hela gårdens, egendomens, ekonomiska skötsel. Hushållningssällskapen från 1700-talet och framåt har på olika sätt ägnat sig åt lantgårdens ekonomiska utveckling, husdjursavel, utveckling av sädeslag, lantbruksmaskiner osv. "Den inre hushållningen", som handlade om skafferier och vistehusbodar såväl som om maten på bordet, började urskiljas på 1800-talet. "Huslig ekonomi" definieras i Nordisk familjeboks nya reviderade upplaga (band 11, 1909) som "den undervisning som meddelas kvinnlig ungdom i skötseln och vården af ett hem samt i valet och beredandet af födan". "Ett hushåll" räknas idag som den grupp människor som gemensamt bor i en bostad och har en viss samfäll ekonomisk. Som "bostad" räknas den plats där man sover och förvarar sina vardagstillhörigheter och där man normalt äter något eller några av dagens måltider. Den vanligaste formen för ett hushåll idag är en familj med en eller flera vuxna, ofta med ett eller flera barn. Alla familjemedlemmarna tillbringar flertalet av dagens timmar utom hemmets väggar för inkomsters förvärvande, i skolor, barndaghem e.d.

Med definitionen av "bostad" följer, att en familj på rörlig fot, som sover och i möjlig mån äter tillsammans, som försöker hålla ihop, fortfarande är ett hushåll trots frånvaron av ett hems väggar. Vare sig man

grupperar sig runt en eld utomhus eller i utbombade ruiner, så är man fortfarande "ett hushåll". Hushållet är inte längre knutet till källan för hushållets ekonomi, sina inkomster har man på annat håll.

Vad kan hända?

I en tid då miljontals människor är drivna från både hem och hemländer på grund av torka och svält, krig, politik eller andra orsaker över vilka de inte själva råder, så har hushållens sårbarhet demonstrerats med en skrämmande övertydlighet. Också hushållens förbluffande förmåga att överleva under de svåraste förhållanden.

För Sveriges vidkommande har vi inte haft katastrofer av ovan nämnda karaktär sedan 1800-talet. De sista nödåren i gammal bemärkelse, med hungervandringar i större skala, ägde rum på 1860-talet. Svält och umbäranden, hemlöshet och arbetslöshet har naturligtvis funnits även hos oss långt senare, om än den framväxande industrin, emigrationen och egnahemrörelsen lättade på trycket. Sociala skyddsnet och periodvis ökat bostadsbyggande under 1900-talet garanterar oss idag både mat och bostäder. Arbetslösheten är i hög grad beroende av de internationella konjunkturen.

Vi har under de senaste årtionden nått en högre standard i våra bostäder och en större välfärd än någonsin tidigare. Och ändå, visst drabbas även vi av olyckor och katastrofer.

Varje år – och varje årstid – för med sig lokala tidningsrubriker om elavbrott och översvämningar, insnöade gårdar och förstört dricksvatten, havererade värmeverk och utkylda bostäder, mögelhus, giftut-

Fyrabarnsfamilj i tillfällig bostad i Kiruna, tidigt 1900-tal. Ruckel och kyffen som bostäder har funnits även i Sverige. Skulle vi idag klara omställningen från en högmodern 4-rumslägenhet i Storstad till ett liv där vi måste skaffa allt själva – värme, vatten, belysning, kokmöjligheter, avfallshantering? Foto Borg Mesch.

släpp, mm mm. Bara när händelsen är av mer dramatisk karaktär, då många människor blir drabbade eller stora områden berörs är det av nyhetsvärde även för rikspresen.

Elavbrottet i december 1983

Som den hittills mest vittomfattande händelse av detta slag måste man räkna ställverksolyckan 27 december 1983, då en skadad frånskiljare orsakade överhettning och brand i en transformatorstation i enköpingstrakten, vilket orsakade en kedjeverkkan så att kärnkraftverk måste stängas och Sverige blev strömlöst från Dalarna till Skåne. Händelsen räknas dock inte som ka-

tastrof, inga människor omkom och avbrottet blev inte så långvarigt. På de flesta håll hade man elektriciteten tillbaka redan samma dygn.

Händelserna drabbar både människor och djur, både hem, arbetsplatser och produktionen. Syftet med denna uppsats är emellertid att diskutera hemmens sårbarhet. Låt oss titta lite närmare på vad det innebär för ett normalt hem när något så relativt enkelt som ett strömavbrott sker.

Belysningen försvinner

Det drabbar alla berörda hushåll. Sommartid klarar man naturligtvis detta lättare, men vintertid finns knappast dagsljus un-

der den tid större delen av befolkningen befinner sig i sina hem. För utrymmen utan fönster som entréer, trapphus, hallar, vindskontor, källare, passager, garderober och klädkammare behövs alltid artificiell belysning. Knappast någon bostad saknar sådana utrymmen.

Kokmöjligheter försvinner

I de flesta hem, både i tätort och glesbygd, används idag elektriska kokspisar och oftast finns inga alternativa matlagingsmöjligheter. En del äldre fastigheter i städer har kvar spisar för hushållsgas, men

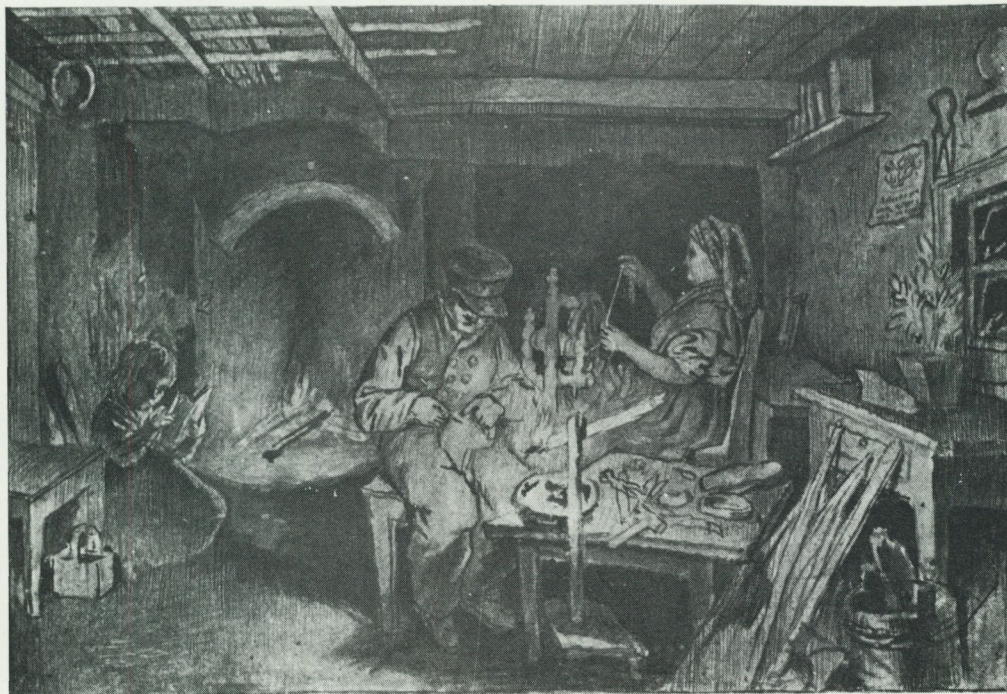
ökande gaspriser har påskyndat moderniseringen till elspis. Äldre fastigheter i glesbygd kan ha kvar sina vedspisar vid sidan om en modern elspis, men de flesta revs ut under 1940- till 1960-talen. Oljekrisens 1970-tal fick många att tänka om och behålla vedspisen om det gick. Det är emellertid ett relativt litet antal bostäder som har alternativa kokmöjligheter.

Matförvaring försvåras

Kylskåp och frys torde få hushåll vara utan. Kännbar blir avstängningen av dessa först vid längre elavbrott, men då kan stora

Öppen eld har under årtusenden varit den artificiella belysning som stått till buds. I detta torp, beläget "emellan Eksjö och Rödjenäs" lagar far skor och mor spinner vid ljuset från en törsticka fastsatt i en lyskärring, medan lilljantan övar sig i läsning vid skenet från den öppna brasan.

Laverad tuschteckning av Kilian Zoll, ur en skissbok som omfattar tiden 1845–1857, Kulturen i Lund.

Inte förrän med fotogenlampan på 1860-talet kom en både prisbillig och ljusstark belysning, som brann med en jämn låga. Med den snabba elektrifieringen under 1900-talets första årtionden blev fotogenlampan överflödigt, i varje fall i städerna. På landsbygden kunde det dröja länge innan elledningarna drogs fram. Än idag finns hem i Sverige utan elektriskt ljus.

Fotografiet ovan, från 1964, visar fröknarna Wahlströms gasoljeaffär på Österlånggatan i Stockholm. I butiken såldes glas, porslin och bosättningsartiklar såväl som fotogenlampor, lysoljor och fotogenkannor att köpa de flyktiga oljorna i, som såldes i lös vikt.

Fotogenlampor har idag blivit samlarobjekt, men används också i ökad utsträckning som "mysbelysning" på balkonger och i sommartorp.

värden snabbt gå till spillo och hushållets matförsörjning försvåras. Enligt FSAB behandlade de 10 största försäkringsbolagen i Sverige 13 118 försäkringsärenden rörande frysar enbart för hem, villor och fritidshus under 1983. Möjligheter till svalförvaring finns knappast i moderna hyreslägenheter, oftast inte heller i moderna markbostäder. Skafferier kan finnas i äldre hus, liksom matkällare, men utrymmena har ofta fått andra funktioner vid renoveringar.

Uppvärmning kan upphöra

Dagens höga elproduktion har gjort att allt fler har gått över till elektrisk uppvärmning av sina bostäder. Även en oljepanna behöver elektricitet för att kunna fungera, liksom värmepumpar, panncentraler och fjärrvärmeverk. Tom braskaminer har ofta elektriska fläktar för att kaminen skall fungera med bästa effekt.

Vattnet kan försvinna

De flesta privata brunnar har elmotorer som pumpar upp vattnet. I sommarstugeområden med en gemensam vattentäkt har man ofta ersatt den gamla handpumpade vattenkastaren med en elektrisk. I tätbebyggelse med kommunal vattentäkt pumpas vattnet med elektricitet. Med vattentorn tar det en viss tid (högst 1 dygn) innan vattentrycket sjunkit så att vattnet inte kommer ur ledningarna. Vattentorn fylls också med hjälp av elektricitet.

Att vattnet försvinner betyder inte bara att vatten för matlagning, tvätt o dyl försvinner. Även toalettstolarnas cisterner blir ofyllda efter den första tömningen. I de flesta fall körs de kommunala avloppsledningarnas pumpstationer med elektricitet.

Hissar stannar

Detta drabbar dem som bor i höghus mycket hårt. Att treva sig upp åtta våningar i ett mörklagt trapphus, eller bli sittande i en hiss mellan några våningar hör till den typ av skräckupplevelse vid ett elavbrott som drabbar direkt, ögonblickligen och som inte är beroende av elavbrottets längd. Vid långa variga avbrott försvåras alla normala

transporter till och från bostaden av matkassar, småbarn etc. Värst blir situationen för äldre och handikappade.

Radioapparater och väckarklockor drivna med elektricitet upphör naturligtvis också att fungera, liksom *telefonen* kan slås ut om avbrottet varar så länge att elackumulatorernas laddning tar slut. Vid ställverksolycka fungerade inte ackumulatorerna vid ett par telefonstationer, liksom elgeneratorerna vid några sjukhus inte kunde sättas igång. Även där beredskap finns för att klara av ett strömavbrott, kan man alltså inte vara helt säkra på att ersättningsaggregaten verkligen fungerar när de behövs.

Barn, handikappade och pensionärer är utan tvekan de som blir hårdast drabbade vid elavbrott. Kortvariga elavbrott kan annars de flesta klara av utan att katastrofsituation behöver uppstå, men hur blir det vid ett längre avbrott? Förutom de svårigheter som skisserats ovan tillkommer då också problemet med matförsörjningen, då ju även matproduktion och transporter blir drabbade från första till sista led. Det är utan tvekan så, att ju mer högteknologiserat vi bor, lever och arbetar, ju svårare blir det när något eller alla av våra tekniska hjälpmedel slås ut.

Finns någon beredskap?

Detta problem har också börjat uppmärksammas från statligt, kommunalt och militärt håll. Utredningar pågår på många nivåer rörande olika sidor av problemet hur säkerheten skall ökas, hur alternativ skall ordnas om några eller alla våra vanliga källor till mat och vatten, ljus och värme, kanske tom husrum, slås ut. Riksdagen har nyligen beslutat att ansvaret för civilförsvaret, dvs att trygga just dessa basbehov, överförs på kommunerna som har den bästa lokalkännedomen, men där åtgärderna genom detta beslut riskerar att bli beroende av respektive kommuns ekonomi. En kurs i överlevnadsteknik har under den gångna vintern väckt uppmärksamhet på många håll. Civilförsvaret och Friluftsrådet har gemensamt gått ut med ett studiecir-

Brunnar med eller utan pumphus var naturligtvis förr lika livsnödvändiga i städerna som på landet. Men vattenkvaliteten var inte alltid god. "Allmänna brunnar, som innehålla godt dricksvatten . . finnes allt för få, och knappast någon på Kungsholmen, Ladugårdslandet eller Djurgården", citeras professor P G Cederschiöld från 1827 i Lundin, Strindberg, Gamla Stockholm, utgiven 1882.

På Norrmalm i Stockholm hade Brunkebergsbrunnen ett gott anseende, och många gick extra till den brunnen för att få gott och friskt vatten till sin kaffekokning. Tuschteckning av Fritz von Dardel, 1860-tal.

Stockholms vattenledningsnät med filtererat vatten byggdes ut 1861–1895, då även de flesta hus i staden fått servisledningar framdragna, åtminstone till gården.

kelmateriel om hushållsberedskap (Göran Wahlberg, Hushållsberedskap, 1984).

Hur är det? Sitter den "vanliga människan", du och jag, med armarna i kors och huvudet i sanden och hoppas på att "dom" ska klara situationen om något händer? Eller tror vi, du och jag, inte på att någonting någonsin ska hända? Försöker vi som individer att göra någonting själva?

Låt oss försöka söka svar på den frågan.

Under den tidigare nämnda ställverksolyckan i december 1983 var författaren till denna uppsats på väg genom ett mörklagt Småland. Där det dagen innan hade strålat av julgranar och dekorationer både inomhus och utomhus, där gatlyktor lyst och ombonade hus välkomnade med ljusa fönster, där var det nu svart, tyst, tomt och öde. Husen syntes inte i mörkret, inga människor gick på gatorna, nästan inga bilar färdades på vägarna. Overkligheten skapade en skräckstämning, förstörd av att nyhetssändningarna över bilradion nämnt att kärnkraftverken måste stängas.

Framme vid vår destination mötte vi en familj som var ovanligt väl rustad att möta

en situation av detta slag. Nyligen inflyttade i ett gammalt hus som de renoverat med alla moderna bekvämligheter, hade de samtidigt behållit både vedspis och bakugn. Värmecirkulerande vedeldade spisar fanns i alla bostadsrummen och en vedbod full med ved. Ett gott förråd av batterier till ficklampor fanns, liksom stearinljus till de brandsäkra ljusstakarna, vilka alltid var i flitig användning. Frysboxen aktade man sig för att öppna men innehållet i kylskåpet räckte för kvällens och morgonens behov. Blev det för varmt för maten hade man svalplacering i förstukvisten, i värsta fall kunde man även ta den gamla jordkällaren i anspråk.

Brunnen var djupborrad med elektrisk pump, så vatten fanns inte till diskmaskinen och tvättmaskinen. Naturligtvis inte heller till toaletterna, men det gamla uteddasset bakom syrenhäcken kunde man nå med hjälp av ficklampa. Lyckligtvis hade grannen kvar handpumpen vid sin brunn, där kunde man hämta vatten i hink. Hygien och handdisk gick alltså att klara av. Hästen, inkvarterad i grannens ladugård,

I många städer och mindre orter tog det längre tid innan vattennätet blivit utbyggt. Fotografiet med kvinnan som bär vatten med ok, är från 1932, Smögen i Bohuslän. Foto Gunnar Lundh.

Ur *Aktuellt om civilförsvaret* 4/1984. Teckningen av Lars Zederman ingår i studiecirkele "Hushållsberedskap", som utarbetats av Göran Wahlberg. Cirkeln är avsedd att höja familjens/hushållets beredskap inför fredstida kriser så att man på ett någorlunda acceptabelt sätt kan klara av de näraliggande behoven av värme, ljus, mat, vatten och hygien".

gick också att sköta vid handlyktans sken. Grannen själv hade det värre. Mjölknigen fick han göra för hand då mjölkmaskinen inte kunde fungera och han hade stora svårigheter med hanteringen av mjölken och diskningen av mjölkkärlen.

Denna familj hade gjort som många andra sedan slutet av 1960-talet, "den gröna vågens period". Gripna av en viss leda vid storstadsliv, engagerade av kärnkraftsdebatten och därigenom mycket medvetna om samhällets sårbarhet, med små barn att försvara och med fria yrken som inte band dem vid en viss plats, valde de att flytta ut på landet. Där försökte de inrätta sina liv med en relativt hög grad av självförsörjning vad gäller uppvärmning, grönsaksodling o.d. Inte heller de hade tänkt på vattenförsörjningen vid ett eventuellt elavbrott.

Andra har med liv och lust ägnat sig åt energiförsörjningen. Oljekrisen fick många att bygga solfångare på hustaken, t o m att anlägga mer eller mindre geniala vindkraftverk på den egna tomten. En förutsättning här har ofta varit att man haft en

viss kunnighet i tekniska frågor och varit praktisk och händig. För att bli ekonomiskt försvarbara har solfångare och privata vindkraftverk krävt en hög grad av självbygge.

Återigen andra har, ofta med engagerade arkitekters hjälp, flyttat in i "energihus" dvs hus byggda för att maximalt tillvarata all värmeproduktion, med drastiskt sänkta värmekostnader som belöning.

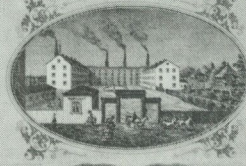
De ökande oljepriserna har fått många att byta ut sina oljepannor mot sådana som eldas med andra och inhemska bränslen – ved, flis, torv, hushållsavfall o.d. Jordvärme och värmepumpar anläggs över hela landet och nya uppfinningar bevakas med stort intresse av de flesta husägare. För energisparande åtgärder av detta slag har också statliga lån lämnats.

Naturligtvis har dessa åtgärder motiverats med en lönsamhetskalkyl, men det kan inte ha varit enbart lönsamheten som fått alla prognoser om en ökad användning av energi att slå fel. För att citera Björn Karlsson, professor i energi vid Linköpings hög-

NO: 1
H. Axelsten tillhöf
Så ... kakelugn afstätt
h. ... Arvid
mått i verkem.

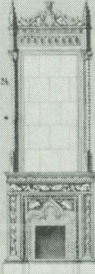
ÅKERLINDSKA KAKEL FABRIKENS AKTIE BOLAG STOCKHOLM

på Kungsholmen, Pilgatan N:o 3.

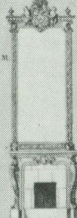
NO: 2
De med en skildrade
Åkerlindska Kakelugn afstätt
mått i verkem.

Större Gotisk Spis.

H. 130. S. A. 22. 6. 96

Fransysk Kamin.

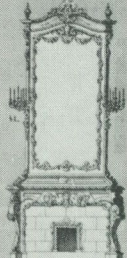
H. 130. S. A. 22. 6. 96

Figur Spis.

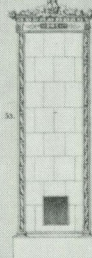
H. 130. S. A. 22. 6. 96

Kabinets-Kakelugn.

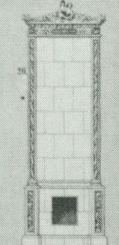
Höjfd. 137. Sockeln afstätt. H. 130. S. A. 22. 6. 96

För mindre Salong.

H. 130. S. A. 22. 6. 96

Hollfransk lisen Kakelugn.

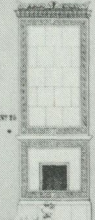
H. 130. S. A. 22. 6. 96

Seskantig Kakelugn.

H. 130. S. A. 22. 6. 96

à la grecque für Sal.

H. 130. S. A. 22. 6. 96

Stående Lejonspis.

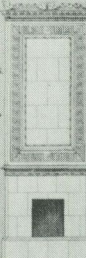
H. 130. S. A. 22. 6. 96

Ättkantiig Kakelugn
för stor Salong.

H. 130. S. A. 22. 6. 96

Spis i Grekisk Stil.

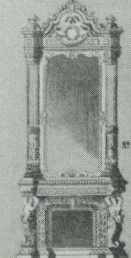
H. 130. S. A. 22. 6. 96

Mindre Formak.

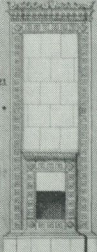
H. 130. S. A. 22. 6. 96

Kakelugn för Sellenhets rum.

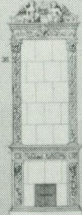
H. 130. S. A. 22. 6. 96

à la grecque für Salong.

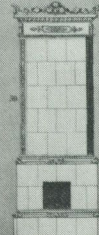
H. 130. S. A. 22. 6. 96

Wapen Kakelugn.

H. 130. S. A. 22. 6. 96

Hörn Formak.

H. 130. S. A. 22. 6. 96

Med det rökgångssystem som uppfanns av C J Cronstedt och Fabian Wrede 1767 blev kakelugnen en överlägset effektiv värmekälla för uppvärmning av bostäder. Inte förrän centralvärmens blev vanligare i bostadshus, på 1920-talet, började kakelugnarna att förlora sin position som vedsnåla, värme-spridande och dekorativa element i bostadens alla rum. Förstasidan av en priskurant från Åkerlindska kakelfabriken på Pilgatan 3 i Stockholm, 1880-tal.

skola: "Medan vi satt och planerade åtgärder för att minska oljeförbrukningen, spårade folk av sig själva mycket snabbare än vi kunnat tänka oss." (Tidningen Land 16/1985.)

Återgå till vårt elavbrott, så kräver både jordvärme, värmepumpar och många energihus elektricitet för att kunna fungera, om än med en betydligt minskad konsumtion av elkraft. De är fortfarande beroende av att samhället fungerar normalt.

Erfarenheter till heders

Familjen vi mötte tidigare hade ett gammalt hus att utgå ifrån och drömde väl inte heller om ett modernt energihus. Många är i samma situation som de. Äldre hus röner idag en efterfrågan som aldrig förr, vare sig de är hyreshus i staden eller bostadshus på landet eller i villaområden. Få människor river idag ut de gamla vedspisarna när de renoverar sina kök. Tvärtom, försäljningen av nyttillverkade vedspisar ökar, liksom försäljningen av gamla och nya kakelugnar och braskaminer, som sätts in i nya och gamla hus. Ett av våra större fastighetsbolag Riksbyggen, visade i Bo 80 to m planer på att bygga hyreshus med skorstenar igen, för valfri installation av extra värmekälla. I praktiken har det dock inskränkts till öppna spisar för mysbrasor i lyxigare bostäder.

Intresset för ett äldre, sundare (?) och billigare (?) sätt att leva ökar, att odla giftfritt, att lägga upp matförråd, att återgå till ett slags förrådshushållning har blivit ett livsmönster för många familjer, även om det sker med hjälp av frysboxen. Det har även blivit populärt att bygga jordkällare eller stukor för att förvara sina obesprutade grönsaker och rotfrukter i. Man kan to m köpa färdiga innerskal till en jordkällare att gräva ner i sin egen backe. Torkning och syrning av frukt och grönsaker är gamla konserveringsmetoder som tas upp på nytt. Även om inte alla har tid, lust, ork eller möjlighet för sådana jordnära övningar, så finns det inte många hushåll idag, där man aldrig bakar sitt eget matbröd. Är det verkligen bara av ekonomiska skäl som köttkonsumtionen har sjunkit så kraftigt i vårt

land? Eller är det en protest mot en alltför storskalig produktion, som för med sig en behandling av råvaran som man inte vill acceptera?

Studieförbundens stora utbud av kurser i konsten att binda rotkorgar, arbeta med näver, växtfärga garn och tova ull mm måste också ses som ett svar på människors längtan att kunna själva med sina egna händer. Detta är första förutsättningen för att kunna klara sig och familjen om något skulle hända. Veckotidningarnas matspalter lär inte bara ut nya exotiska maträtter, de lär även ut enkel husmanskost i pedagogiska bildserier, liksom hur man rensar en fisk eller tar ur en kyckling. Det förekommer to m recept för ystning av ost och kokning av messmör.

Intresset för hantverk växer också, inte minst bland ungdomen, som ibland envisas med att vilja ägna sig åt helt "olönsamma" yrken som kopparslageri, sadelmakeri och skomakeri. Skolöverstyrelsen har to m haft kakelugnsmakeri i sin yrkesutbildning i skolorna.

Tävlingar om bästa idéer för ändring och återanvändning av kläder har resulterat i skördar av fantasifulla och skickligt genomförda tävlingsbidrag. Slit och släng-perioden är för länge sedan slut, behovet att ta till vara, reparera, tillverka själv är inte längre tecken på snålhet eller ekonomisk oförmåga, utan på fantasi och företagsamhet.

Vi gör alltså en hel del för att öka våra möjligheter att klara oss själva och våra hushåll vid en eventuell krissituation. Klarar man sitt hushåll, då klarar man sin överlevnad. Det är fortfarande maten och sovplatsen som är basen för vår existens, inte vår arbetsplats och vår industriella produktion. Vi har fortfarande familjen och familjelivet som avstamp i tillvaron och därmed är det inom familjen vi har det första ansvaret för varandra.

Samtidigt ökar utbudet av sofistikerad utrustning för hem och hushåll, utrustning som är helt baserad på att elektriciteten skall flöda, att vattnet skall rinna och att råvarorna skall finnas lätt tillgängliga i bu-

Att göra upp eld utan tändstickor går, även om det är tidsödande. Urgamla och beprövade metoder är tex att slå eld med stål mot flinta och samla gnistorna i lättantändligt fnöske, eller att gnida eld genom att rotera trä mot trä. Fotografierna arrangerade på Skansen år 1910 av intendenten vid Nordiska museet Nils Keyland, använda i en uppsats om primitiva eldgörningsmetoder i Sverige, publicerad i Fataburen 1913 och 1916. Foto Nils Keyland.

tikerna. Och vi anammar dem, ofta med förtjusning!

Dagens högteknologiska samhälle ger oss en komfort som vi kanske inte alltid tänker på, men som vi inte gärna vill vara utan. Våra hem sköter vi i stor utsträckning med hjälp av maskinell utrustning. Mikrovågsugnar och matprocessorer hör väl ännu till grädden på moset i fråga om utrustning, men hur är det med dammsugare och tvättmaskin, vattenklosetter och toalettpapper, ljus genom att trycka på en knapp, vatten genom att vrida på en kran, att ha hela bostadens alla rum väl uppvärmda – inte vill vi vara utan det? Hör de inte till grundförutsättningarna för att dagens yrkesmäniskor skall kunna klara arbetet i sina hushåll på den fritid som blir kortare ju längre arbetsresorna är? Dessa hjälpmedel har blivit en basutrustning, som knappast ens nämns vid en uppräknig av hemmens hjälpmedel.

Ändå har vi haft dem under en försvinnande kort tid. För fyrtio år sedan levde större delen av Sveriges befolkning utan några eller alla av dem. Krisåren under andra världskriget skulle inte ha klarats så väl om vi då hade haft väl nuvarande standard i hushållen, medan det väl utbyggda (koleldade) järnvägsnätet och andra kommunikationer garanterade snabba mattransporter från ena delen av landet till den andra. Genom detta förhindrades att lokala bristsituationer utvecklades till den under tidigare århundraden så vanliga lokala hungersnöden.

Socialt medveten politik och en högt utvecklad teknik har drivit fram en oerhörd förbättring av vår standard. Den standarden har kunnat byggas upp tack vare en koncentrerad och storskalig produktion. Den har i sin tur tvingat fram större stadsbildningar med koncentrerad höghusbebyggelse, som i sin tur krävt större vattenverk, större fjärrvärmeanläggningar, större avloppstunnlar och sopförbränningsstationer, fler tunnelbanor och pendeltåg m.m. Som storstadsbor har vi inte annat än marginella möjligheter att själva kunna göra något vid en längre krissituation.

Samtidigt gör samhället skrämmande lite för att klara sina medborgare vid en kris-situation av längre slag. Säkerhetsåtgärder ifråga om vatten, el, telefon, latrin och avfall bygger helt på att klara ett kortare avbrott. Ofta är man heller inte på något sätt garderad mot följdverkningarna av ett elavbrott. Man kanske har reservaggregat för elproduktion, men det måste kylas med vatten som ju småningom förstviner vid ett elavbrott, då vatten pumpas med elektricitet.

Hur begränsade är samhällets insatser?

Vi har tidigare berört ställverksolyckan i december 1984. Ett annat och något längre avbrott skedde i Härnösand januari 1973. Beredskapsnämnden för psykologiskt för-svar analyserade detta avbrott i Meddelande 54 (K Törnqvist och K Aggefors, febr 1973). Avbrottet varade från natten till söndagen 14 januari till måndag kväll 15 januari med kortare avbrott även under 16 januari. Man konstaterade att "det långvariga avbrottet innebar en allvarlig påfrestning i ett samhälle som i hög grad är beroende av elförsörjning". Elverkets växel liksom alarmeringsnr 90 000 bröt snabbt samman på grund av överbelastning, då alla sökte skaffa sig information om vad som hänt. En telefonist öppnade då stadshusets växel tidigt på söndag morgon. En stor del av den planerade beredskapen fungerade väl, branden i mottagarstationen släcktes på knappt två timmar och reparationsarbeten igångsattes så gott som omedelbart. Under förmiddagen rapporterades över radion om vad som hänt – vilket naturligtvis inte alla kunde höra – och det utlovades att elavbrottet skulle vara avklarat senast kl 20 samma dag. Militär sattes in i upprepningsarbetet, dieseldrivna elverk placerades vid ålderdomshem, fångvårdsanstalten, KA 5:s matsal och vid vattenverken. Lasarettet fick också ström tillbaka samma dag, men ett sjukhem "som blivit bortglömt av myndigheterna" återfick ström först natten till tisdagen. En domkyrkominister ordnade

på eget initiativ utskänkning av varma drycker i en kyrkolokal, först på tisdag morgon hade sociala nämnderna ordnat utspisning och hemsändning av mat och dryck. Skolbarn blev aldrig informerade om att skolorna hölls stängda under måndagen på grund av kylan, men under tisdagen kunde undervisningen återupptas som vanligt. Under tisdagen placerades det även ut reservaggregat vid alla större panncentraler för att trygga uppvärmningen om nya avbrott skulle inträffa. Ett stort irritationsmoment bland allmänheten var, att de hela tiden blivit informerade om att avbrottet snart skulle vara åtgärdat, varför de själva inte gjorde några allvarigare ansträngningar för att klara värme och matlagningsfrågan.

Trots erfarenheterna man gjort vid detta elavbrott skedde ungefär samma saker vid ställverksolyckan 1984, förutom att man nu moderniserat samhället ytterligare med fin elektrisk apparatur. Det kan tyckas farsartat att kraftverkspersonal blir utlåst och poliser inlåsta genom kodade dörrlås och elektriska garageportar, men det är inte farsartat att en så stor del av sjukhusens reservaggregat befanns inte fungera därför att kontrollen av dem hade varit bristfällig, liksom att några telefonväxlars blyaggregat inte gick att få igång.

Hushållens beredskap som resurs

Vanligt folk, "hushållare", har både genom privat agerande i "gröna vägen-anda" och

genom samfällt handlande som tex anti-kärnkraftsrörelsen klart visat sin misstro mot den samhällstyp vi blir alltmer inbyggda i. Man har också demonstrerat sin vilja och förmåga att försöka göra någonting själv. Det måste nu vara samhällets, politikernas och teknikernas uppgift att ta tillvara det intresse och den vilja som enskilda och hushåll har visat för "överlevnads-konst". Samhällets infrastruktur måste förberedas för en möjlig återgång till enklare livsformer, man måste upphöra med att bygga bort möjligheterna för stadsboende i kristid. Sårbarheten hos dagens hushåll är så intimt beroende av samhällets sårbarhet.

Samhällen, liksom maskiner och annan teknisk apparatur är byggda av människor för människor. De skall nyttjas av människor, skötas och repareras av människor, de skall vara människor till hjälp och stöd, inte till hinders eller förslavning. Tekniska ting kanske kan byggas mer fullkomliga än de människor som skapat dem, men helt fullkomliga kan de aldrig bli, inte ens inom sina ganska begränsade områden. Hur skulle de kunna vara det, när de är skapade av människor?

"Hoppsan, jag glömde mössan i reaktorn!
Hälsningar från den mänskliga faktorn."

Ur visa av Anders Fuglestad framförd under antikärnkraftsdemonstrationerna inför folkomröstningen om kärnkraft.

The vulnerability of households

Today's households in Sweden are to a large extent entirely dependent on external factors. The place of work is situated outside the home. Municipal piping and cabling provide the family with sources of lighting, heating, water, cooking facilities, sanitation, etc. Large installations produce drinking water, electric power, heat and the like for tens of thousands of families. The stan-

dard of living is high in Swedish homes, care of the home is done very largely with mechanical, electrically powered equipment.

The greater part of the population lives in urban areas, many in modern blocks of flats which lack any possibility of alternative sources for heating, cooking, etc. In modern production, for example, only luxury dwellings have chimneys for fire-places, which

in such case serve merely to produce a cosy atmosphere in the sitting-room.

This makes the normal household extremely vulnerable. With the experience of the hitherto most extensive power failure, in December 1983, when nearly 7 million people were almost completely without electricity, the consequences for households are analysed. Breakdowns of different kinds often occur, but seldom affect more than a few

hundred households and seldom for longer than a few days. If a longer crisis situation were to arise, or longer breakdowns, however, the structure of society and its high-technology bias have rendered individual households very defenceless. Therefore community planning must be directed towards an organization which permits survival in the event that the sources for households' present supplies are demolished.